

כ"ז/טבת/תשס"ה 08/01/2005

ד"ר ענת ישראל

מהחול אל הקודש ובחזרה

עיון בבבלי ביצה טז ע"א

כנס 'ירדה השבת?', יפעת 13.1.05

אני מבקשת לקרוא כאן מספר שורות, שלוש פסקאות ליתר דיוק, מתוך התלמוד הבבלי, הנקרא גם גמרא (ביצה טז), העוסקות בשבת, ולנסות לפענח את הצופן או הצפנים התרבותיים והפילוסופיים החבויים בהן. כדי לא להאריך מידי, אתעלם מההקשר ואגש מיד לפסקה הראשונה:

(א) תנא, אמרו עליו על שמאי הזקן, כל זמיו היה אוכל לכבוד שבת. מצא בהמה נאה אומר: זו לשבת. מצא אחרת נאה הימנה - מניח את השניה ואוכל את הראשונה. אבל הלל הזקן מדה אחרת היתה לו, שכל מעשיו לשם שמים, שנאמר (תהילים סח, כ) "ברוך ה' יום יום".
תנא נמי הכי (שנויה גם כן), בית שמאי אומרים: מחד שביך לשבתך (מאחד בשבת, יום ראשון, לשבתך הבאה), ובית הלל אומרים: "ברוך ה' יום יום".

שמאי (ובית שמאי) חיים כל השבוע ב'תודעת שבת': ימות החול לא נתפסים כאן כעומדים בפני עצמם, אלא כמולכים אל השבת ומכינים אותנו לקראתה. זוהי לתפיסת שמאי כוונת הציווי 'זכור את יום השבת' – זיכרון השבת צריך שילווח אותנו כל ימות השבוע.
הלל (ובית הלל) לעומתו מתייחסים לימות החול כעומדים בפני עצמם, כמשמעותיים ומבורכים כשלעצמם, ולא דווקא כפרוזודור אל השבת.
מה ההבדל העמוק בין שתי השיטות? אפשר שהויכוח הוא על תפיסתנו את המושגים חול וקודש: לתפיסת שמאי, אלה מושגים דיכוטומיים, ניגודיים, ואז כל משמעותו ומטרתו של החול איננה בו-עצמו אלא בקודש שיבוא בסופו, כלומר חשיבותו וייעודו של החול שהוא מאפשר לנו התכוננות והתכוונות לקראת הקודש. לתפיסת הלל, לעומת זאת, בחול יש קדושה מסוימת כשלעצמו, ואין כאן קפיצה דיכוטומית דווקא, אלא רצף עולה, מהמקודש פחות למקודש יותר. הגישה ההללית מעלה על הדעת את שירו של אמיר גלבע, 'ככה כמו שאני הולך', שגם בו מתערבבים היום יום והשבת זה בזה, ומזינים ומעצבים זה את זה:

ככה כמו שאני הולך אני רוצה לקבל פני שבת המלכה.
לגופי בגדים של יום יום וגופי, אם בכלל, איננו חזק בכלל
וגם הנפש לא.
ככה כמו שאני הולך אם אקבל פני שבת המלכה
והיו בגדים לגופי של יום יום וגופי אפשר חלש יותר מרגשה
אבל הנפש לא.
ככה כמו שאני עודני הולך אם תקבל שבת המלכה את פני
לפש גופי שבת יום יום וגופי חזק והשבת בנפש תהי.

לכי נפשי צאי פלה יום יום לקבל פני שבת המלכה.

הגישה השמאית טומנת בחובה את סכנת הזלזול בחיי החולין, במעשה היומי. אם אנו חשים פער גדול מידי בין חוויית השבת לחולין המייגע והאפור שלנו – מה יהיה על המוטיבציה שלנו להשתתף בבניינו של עולם ובתיקונו של עולם?! ממילא החולין הזה כה רחוק מקדושה ומגאולה! נותר את החולין לאחרים ונתמקד אנחנו בהוויית השבת! זה הלך רוח מסוכן באליטיזם הרוחני המנשב ממנו, הגולש בקלות לאליטיזם חברתי!

אבל גם הגישה ההללית טומנת בחובה סכנה: סכנת טשטוש ההבדלים בין החול לקודש. אם השבת תהיה לנו רק 'עוד קצת מאותו דבר' – לא נוכל לטעום בה איזה טעם אחר, לא תיווצר בנו איזו תמונה פנימית של עולם שנגאל קצת מייסורי וחטאיו, תמונה שהיא הכרחית ליצירתה של אותה מוטיבציה עצמה שכבר הוזכרה – המוטיבציה לעשייה ולתיקון עולם.

בקיצור, שתי התפיסות אמנם מנוגדות, אבל בכל זאת תלויות זו בזו! אפשר לנסח זאת גם כך: השבת כעתיד נכסף כוחה רב לעורר אותנו למעשה בימות החול, וללא מטרה בעתיד אין מוטיבציה להתקדם. אבל אם אין להווה, שהוא החולין, תחושה של ערך כשלעצמו – לא נמצא בתוכנו את הכוחות הדרושים לפעול בתוכו!

אני עוברת לפסקה השנייה: אנחנו קופצים לכאורה לעניין חדש, אבל אל דאגה, מיד תחזור הגמרא לדון בענייננו:

(ב) אָמַר רַבִּי חֲמָא בְּרַבִּי חֲנִינְא: הַנּוֹתֵן מִתְּנָה לְחֵבְרוֹ אֵין צָרִיךְ לְהוֹדִיעוֹ, שְׁנֶאמַר (שמות לד, כט) "וּמִשָּׁה לֹא יָדַע כִּי קָרַן עוֹר פָּנָיו".

מִיתִיבִי (מקשים): "[אך את שבתתי תשמרו כי אות הוא ביני וביניכם לדרתיכם] לָדַעַת כִּי אֲנִי יְהוָה מְקַדְשְׁכֶם" (שמות לא, יג). אָמַר לוֹ הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא לְמִשָּׁה: מִשָּׁה, מִתְּנָה טוֹבָה יֵשׁ לִי בְּבֵית גְּנֹזִי וְשֶׁבֶת שְׁמָה, וְאֲנִי מְבַקֵּשׁ לִיתְּנָה לְיִשְׂרָאֵל, לָךְ וְהוֹדִיעַ אוֹתָם. מִכָּאן אָמַר רַבֵּן שְׁמַעוֹן בֶּן גַּמְלִיאֵל: הַנּוֹתֵן פֶּת לְתִינוּק צָרִיךְ לְהוֹדִיעַ לְאָמוֹ!

לֹא קִשְׁיָא; הָא בְּמִתְּנָה דְעֵבִידָא לְאֶגְלוּי, הָא בְּמִתְּנָה דְלֵא עֵבִידָא לְאֶגְלוּי (אין כאן קושי: זה – במתנה שעשויה להתגלות, וזה – במתנה שאינה עשויה להתגלות). שְׁבֵת נְמִי מִתְּנָה דְעֵבִידָא לְאֶגְלוּי (שבת גם היא מתנה העשויה להתגלות)!; מִתֵּן שְׂכָרָה לֵא עֵבִידָא לְאֶגְלוּי (מתן שכרה לא עשוי להתגלות).

הגמרא מפרידה כאן בין רובד גלוי וידוע של השבת, והוא עצם שמירתה, ובין רובד נסתר וסמוי, והוא השכר עליה! והשאלה הגדולה כאן היא כמובן, **לאיזה שכר מתכוון הכתוב?** אולי הרמז לטיבו של השכר ניתן לנו במה שהקטע פתח בו – קרינת עור פניו של משה, כדוגמא למתנה גלויה. אם המתנה הסמויה מקבילה לגלויה, אזי המתנה הסמויה היא **הקרינה הסמויה-מהעין של השבת!** המפה הלבנה, הנרות, היין, המנגינות, המאכלים המיוחדים ובגדי השבת שלנו הם הביטויים החיצוניים, הנראים לעין, של הקרינה הפנימית שהשבת עשויה להעניק ולהקרין עלינו.

אולי ההמשך ייתן לנו מידע נוסף על טיבו של השכר השבתי:

אָמַר מַר, מִכָּאן אָמַר רַבֵּן שְׁמַעוֹן בֶּן גַּמְלִיאֵל: הַנּוֹתֵן פֶּת לְתִינוּק צָרִיךְ לְהוֹדִיעַ לְאָמוֹ. מֵאֵי עֵבִיד לִיָּה (מה עושה הוא לו)? שְׁיִיף לִיָּה מִשְׁחָא, וּמְלִי לִיָּה כּוֹחֵלָא (מורח עליו שמן וצובע עיניו בכחול).

וְהָאֵידְנָא דְחִיִּישִׁינָן לְכִשְׁפִּים מֵאֵי (ובזמננו שחוששים לכשפים מה)? אָמַר רַב פֶּפְא: שְׁיִיף לִיָּה (מורח עליו) מֵאוֹתוֹ הַמֵּין.

החזרה שוב על דברי רבן שמעון בן גמליאל ולדוגמא שלו בודאי איננה סתמית. השאלה שלנו כאן היא: **במה דומה מתנת האיש לילד למתנת השבת?** אפשר ששתי האופציות ל'סימון' הילד מקבילות לויכוח בין הלל לשמאי: במקרה הראשון מסמן המבוגר את הילד בחומרים שאינם ממין המתנה עצמה: שמן (ריחני בודאי, מעין קרם גוף) ואיפור, כרמז לדרך שבה עלינו לסמן את השבת במיני תענוגות, מאכלים וקישוטים שאינם נחלתנו במשך כל השבוע, בדומה לשמאי שמחפש כל השבוע מזון משובח במיוחד לאוכלו בשבת. במקרה השני מסומן הילד באותו חומר עצמו של המתנה (הריבה או הגבינה שהפת מרוחה בה, משהו כזה), כרמז להתייחסות נינוחה ושוויונית יותר לשבת, כפסגתם של ימי החול, אבל לא דווקא כבעלת איכויות נפרדות לחלוטין, נוסח הלל.

אפשר גם שהאופציות השונות מרמזות לאופציות שונות להבין את עניין השכר: במקרה הראשון, השכר על השבת עשוי מחומר אחר, כלומר, הוא איננו חלק ממנה אלא מצוי מחוץ לה: הוא אולי השכר שיזכה לו שומר השבת בעולם הבא, כדעת המהרש"א, או השכר של 'הידיעה על חידוש העולם', כפי שפירש המאירי, או השכר הקולקטיבי של השתמרותו והישרדותו המופלאה של עם ישראל, כדרך שראה ביאליק את השבת ("השבת ולא התרבות של תפוחי זהב או תפוחי אדמה היא ששמרה על קיום עמנו בכל ימי נדודיו. (...)) בלי שבת אין ישראל, אין ארץ ישראל ואין תרבות ישראל. השבת היא התרבות". איגרות ביאליק, כרך ה, עמ' רכח), או שכר אחר. זה במקרה הראשון.

במקרה השני, השכר עשוי להיות טמון בשבת עצמה, כלומר 'עשוי מאותו החומר' ממנה עשויה השבת. השכר אז יהיה קשור בוודאי בחוויה הרוחנית העזה שאנו עשויים לחוש בשבת, אם טרחנו עליה ושמרנו אותה.

הגמרא לא נתנה לנו תשובה ברורה מהו השכר, והותירה לנו מרחב גדול להשערות שלנו. אבל בפסקה האחרונה שלנו כאן ניתנת אינפורמציה משמעותית נוספת בעניין זה:

(ג) אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן מִשּׁוֹם רַבִּי שְׁמַעוֹן בֶּן יוֹחִי: כָּל מִצְוָה שֶׁנִּתְּן לָהֶם הִקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא לְיִשְׂרָאֵל נִתְּן לָהֶם בְּפִרְהֶסְיָא, חוּץ מִשְׁבֵּת שֶׁנִּתְּן לָהֶם בְּצִנְעָא, שְׁנֶאמַר (שמות לא, יז) "בֵּינִי וּבֵין בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אוֹת הוּא לְעַלְמִים". אִי הָכִי לֹא לְעִנְשׁוֹ נְכָרִים עָלָה (אם כך שלא יענשו נכרים עליה)?! שְׁבֵת אֲדוּעֵי אֲדוּעֵיהוּ (הודיעים); מִתֵּן שְׁכָרָה לֹא אֲדוּעֵיהוּ. וְאִי בְּעֵית אֵימָא (ואם תרצה אמור): מִתֵּן שְׁכָרָה נְמִי אֲדוּעֵיהוּ (גם הודיעים); נְשָׂמָה וְתִיכָה לֹא אֲדוּעֵיהוּ.

עכשיו העניינים מסתבכים עוד קצת: מסתבר שיש שלושה רבדים, ולא שניים: 1. שמירת שבת; 2. שכר; 3. נשמה יתירה! אם כך, אולי השכר הוא שכר כפשוטו, כלומר הרווח הממשי שנרוויח מהמנוחה השבועית במשך ימי העמל, התפוקה הגבוהה יותר שנגיע אליה, דווקא משום שידענו לשבות, לשמוט, להניח ולנוח?! זוהי אכן מתנה סמויה במקצת, כי החשבון הגלוי (והשגוי) הוא ההפסד של הרווח הנוסף שהיינו יכולים להרוויח מעבודתנו אם היינו עובדים (או מה שעדיף כמובן – מעבידים אחרים...) שבעה ימים בשבוע, ולא רק ששה. וזוהי המתנה הנסתרת, שהרי הגלוי הוא שאנו מוותרים כביכול על השכר, כלומר על התפוקה של היום השביעי, בעוד שבעצם אנחנו מגדילים את תפוקת שאר הימים ואת כושר הייצור שלנו ביכולתנו להניח ולמלא מצברים.

ההתרוקנות שלנו מטרדות היומיום, אם אכן זכינו לה, מפנה מקום לנשמה היתרה, למדרגה רוחנית גבוהה יותר, או לחלק הנפש העליון בניסוחו של המאירי, וזהו הרובד השלישי והגבוה של השבת: השמירה – השכר – והנשמה היתירה. רש"י מסביר כאן, שהנשמה היתרה היא 'רוחב לב למנוחה ולשמחה, ולהיות פתוח לרווחה, ויאכל וישתה, ואין נפשו קצה עליו'...

איך חוזרים אל החול לאחר השבת? על זה מדברת הגמרא במשפט האחרון שלפנינו כאן:

דָאָמַר רַבִּי שְׁמַעוֹן בֶּן לֵקִישׁ: נְשָׁמָה יְתִירָה נוֹתֵן הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא בְּאָדָם עֶרֶב שֶׁבֶת,
וְלְמוֹצָאֵי שֶׁבֶת נוֹטְלִין אוֹתָהּ הַיָּמִנוּ, שְׁנַאָמַר (שְׁמוֹת לֵא, יז) "שֶׁבֶת וַיִּנְפֹּשׁ" בֵּינוֹן שֶׁשֶׁבֶת –
וְי, אָבְדָה נַפְשׁ.

למרות שהתלמוד מציין כאן רק אפשרות אחת, דומה שגם כאן ישנן שתי אפשרויות, ושתייהן
בוודאי מוכרות לכם:
אם הקפדנו לנוח היטב – זכינו ב'שכר' - כלומר החלפנו כוח ואנו חוזרים לעשייה היומיומית
במשנה מרץ ומתוך שמחת עשייה – 'ברוך ה' יום יום!' השבת אפשרה ותמכה בעיקר – העשייה
היומיומית. זו להבנתי הדרך ההללית.
מאידך, אם לא רק נחנו, אלא ידענו גם התעלות וקדושה, זכינו גם ב'נשמה יתרה', חוונו חוויה
רוחנית מיוחדת, והיא היא מטרת קיומנו בעולם. זו להבנתי הדרך השמאית, הרואה בשבת את
המרכז, שבו מתגשמת תכלית חיינו כאן, וימות החול הם הפיגומים הנושאים עליהם את המרכז,
וימחד שביך לשבתך' - מיום ראשון אנחנו כבר בציפייה והתכוננות לשבת הבאה...
המחיר של המפגש עם הרובד הגבוה של השבת, עם הנשמה היתרה שלנו הוא קריאת ה'יוי'
של מוצאי שבת, המכונה אצלנו 'דיכאון מוצ"ש': תחושת הנפילה הקשה והפער הבלתי ניתן
לגישור בין השבת לחול...
אסיים בקטע משיר שבעיני תופס לרגע משהו מתחושת הנשמה היתרה שעוררה שבת אחת בנפשה
של **דליה רביקוביץ'**:

חמדה

שֶׁם יְדַעְתִּי חֲמֵדָה שְׁלֹא הִיְתָה כְּמוֹהָ,
וְהַזְמַן הַהוּא הָיָה יוֹם הַשְּׁבִיעִי בְּשֶׁבֶת
וְכָל בְּדִי אֵילָנוֹת הָיוּ מִתְעַצְמִים לְגִבְיָהּ.

וְהָאוֹר הֵלֵךְ מִסְבִּיב שׁוֹטֵף כְּנֶהָר לְנִבּוּעַ,
וְגִלְגַל הָעֵין אֶת גִּלְגַל הַחֲמָה חֲמַד.
אֲזִי יְדַעְתִּי חֲמֵדָה שְׁלֹא הִיְתָה כְּמוֹהָ.

הַזְהִירוּ רֵאשֵׁי הַשִּׁיחִים וְהָאוֹר לֹא יָדַע שְׁבַע,
נִתְּךָ בְּגִלְי הַנֶּהָר וּבְכָל אֲדוּוֹתָיו נִצַּת,
אֶף רֵאשֵׁי הָיָה בְּעֵינָיו כְּתַפּוּחַ זָהָב לְבָלַע.

שׁוֹשְׁנֵי נֶהָר צְהָבוֹת פָּעְרוּ אֶת פִּיהֶן לְבָלַע
אֶת אֲדוּוֹת הַנֶּהָר בְּחִפְזָן וְגִבְעוּל הַעֲשָׂב הַשֵּׁט,
וְאוֹתוֹ הַיּוֹם הָיָה יוֹם הַשְּׁבִיעִי בְּשֶׁבֶת
וְכָל בְּדִי אֵילָנוֹת מִתְעַצְמִים בְּתִשׁוּקָה לְגִבְיָהּ
וְאֲזִי יְדַעְתִּי חֲמֵדָה שְׁלֹא הִיְתָה כְּמוֹהָ.

דליה רביקוביץ

בבלי ביצה דף טז עמוד א

(א) תנינא, אמרו עליו על שמאי הזקן, כל זמיו היה אוכל לכבוד שבת. מצא בהמה נאה אומר: זו לשבת. מצא אחרת נאה הימנה - מניח את השניה ואוכל את הראשונה. אבל הלל הזקן מדה אחרת היתה לו, שכל מעשיו לשם שמים, שנאמר (תהילים סח, כ) "ברוך ה' יום יום".

תנינא נמי הכי (שנויה גם כד), בית שמאי אומרים: מחד שביך לשבתיד (מאחד בשבת, יום ראשון, לשבתך הבאה), ובית הלל אומרים: "ברוך ה' יום יום".

(ב) אמר רבי חמא ברבי חנינא: הנותן מתנה לחברו אין צריך להודיעו, שנאמר (שמות לד, כט) "ומשה לא ידע כי קרן עור פניו".

מיתבי (מקשים): "[אך את שבתתי תשמרו כי אות הוא ביני וביניכם לדרתיכם] לדעת כי אני יהנה מקדשכם" (שמות לא, יג). אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה: משה, מתנה טובה יש לי בבית גנזי ושבת שמה, ואני מבקש ליתנה לישראל, לך והודיע אותם. מפאן אמר רבן שמעון בן גמליאל: הנותן פת לתינוק צריך להודיע לאמו!

לא קשיא; הא במתנה דעבידא לאגלוני, הא במתנה דלא עבידא לאגלוני (אין כאן קושי: זה – במתנה שעשויה להתגלות, וזה – במתנה שאינה עשויה להתגלות). שבת נמי מתנה דעבידא לאגלוני (שבת גם היא מתנה העשויה להתגלות)!! מתן שכרה לא עבידא לאגלוני (מתן שכרה לא עשוי להתגלות).

אמר מר, מפאן אמר רבן שמעון בן גמליאל: הנותן פת לתינוק צריך להודיע לאמו. מאי עביד ליה (מה עושה הוא לו)? שייף ליה משחא, ומלי ליה כוחלא (מורח עליו שמן וצובע עיניו בכחול).

והאידנא דחיישינן לכשפים מאי (ובזמננו שחוששים לכשפים מה)? אמר רב פפא: שייף ליה (מורח עליו) מאותו המין.

(ג) אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי: כל מצנה שנתן להם הקדוש ברוך הוא לישראל נתן להם בפרהסיא, חוץ משבת שנתן להם בצנעא, שנאמר (שמות לא, יז) "ביני ובין בני ישראל אות הוא לעלם". אי הכי לא לענשו נכרים עלה (אם כך שלא יענשו נכרים עליה)?! שבת אודועי אודעינהו (הודיעם), מתן שכרה לא אודעינהו. ואי בעית אימא (ואם תרצה אמור): מתן שכרה נמי אודעינהו (גם הודיעם), נשמה תיכה לא אודעינהו.

דאמר רבי שמעון בן לקיש: נשמה תיכה נותן הקדוש ברוך הוא באדם ערב שבת, ולמוצאי שבת נוטלין אותה הימנו, שנאמר (שמות לא, יז) "שבת וינפש" כיון ששבת נוי אבדה נפש.